

Pripomínanie a kanonizovanie minulosti. Úvaha na margo niektorých diskusií o dejinách Slovenska.*

MIROSLAV MICHELA

Vzťah medzi dejinami a pamäťou predstavuje lákavú tému do diskusie. Tieto dva fenomény sú v diskusiách často spájané, ale aj zamieňané. Niekedy sa dokonca kvalitatívne nerozlišuje ani medzi spomienkami súčasníkov a výsledkami historickej analýzy. Pritom, tieto sa môžu zásadne líšiť, ale zároveň byť obe spoločensky prijateľné.

Slovenské dejiny/dejiny Slovenska majú veľa rozmerov, poskladaných z množstva paralelných príbehov, ktorých výklady neraz medzi sebou súperia. Nemyslím si, že by sa našlo veľa historikov, ktorí by chceli v súčasnosti toto súperenie – túto neustálu diskusiu/reflexiu – zásadne obmedziť, či dokonca úplne zamedziť. Všetko to vlastne už ani nie je možné. Zároveň však, sme – popri veľkej miere slobody prejavu – aj v súčasnosti svedkami neustáleho budovania a inštitucionálneho pretlačania určitých ideových schém a reprodukcie stranícko-štátnej mytológie. Aj tieto historizujúce prvky predstavujú významné identifikačné a komunikačné prvky vo vnútri aj navonok našej spoločnosti.

Tak ako v Českej republike, ani na Slovensku neprešli tzv. osmičkové výročia bez povšimnutia politikov, médií, či historikov. Dokonca sa zdá, akoby sa v oboch štátoch opätovne vytváral akýsi silný kult „osudových osmičiek“. Kult, ktorý pripomína („slávnú“, ale aj „strastiplnú“) minulosť Čechov, Moravanov a Slovákov, t. j. skupín obyvateľstva, ktoré v spomenutých štátoch zároveň predstavujú etnickú väčšinu. Prostredníctvom spoločného pripomínania konkrétnych historických udalostí sa upevňuje skupinová identita časti obyvateľstva a zároveň dochádza aj ku konštruovaniu „vzťahov“ smerom k ostatným skupinám. Historik Jacques Le Goff upozornil na dva základné motivačné faktory, vplyvajúce na vznik a rozvoj európskej (gréckej) historiografie. Prvý bol etnický. Mal za cieľ odlišiť

* Text vznikol ako výstup projektu Centra excelentnosti SAV – *Kľúčové otázky moderných slovenských dejín*. Ide o dopracovanú prednášku na konferenciu České, slovenské a československé dějiny 20. století III., ktorá sa uskutočnila 26. – 27. 3. 2008 v Hradci Králové.

(civilizáciu) Grékov od barbarov. Druhý bol politický. História sa tak už v starovekom Grécku začala pestovať z popudu najvyšších spoločenských vrstiev, bola úzko prepojená s kolektívnou pamäťou a stala sa tak zároveň aj vplyvnou politickou zbraňou.¹ Postmoderní autori upozorňujú na fakt, že bez určitého – zjednodušene – ideologického náboja sa rozprávanie o minulosti nezaobíde. To je odrazom autorovej osobnosti, jeho kultúrneho povedomia, spoločenského statusu, atď. Kľúčový poznatok, že k rekonštrukcii minulosti sa pristupuje sprostredkovane – prostredníctvom zachovaných prameňov, obohatila postmoderna o váhu jazyka ako mediátora a zároveň aj tvorcu danej historickej narácie.

Mnohí historici upozorňujú na nezlučiteľnosť pojmov dejiny a pamäť, pričom dejiny sú všeobecne definované ako jedinečný konštrukt historika/historikov a pamäť, ako živý vzťah k minulosti.² Z hľadiska predmetu mojej úvahy je zaujímavá práve interakcia, resp. hranica medzi nimi. Pre ľudskú spoločnosť je charakteristická snaha o hegemoniu nad pamäťou, ale aj o kontrolu nad rekonštrukciou minulosti, čo vedie k snahám o presadenie jediného ideologického (napr. národného) diskurzu a systému symbolov. Je preto významnou výzvou aj pre súčasnú historiografiu, akú pozíciu bude zastávať v tomto procese. Do akej miery bude inštrumentalizovaná ako legitimizačný prostriedok, alebo bude schopná (efektívneho) autonómneho pôsobenia aj bez politických objednávok?

Cieľom mojej úvahy je upozorniť na niektoré tendencie spojené s fenoménom historickej kultúry na Slovensku. Pokúsim sa načrtnúť, akým spôsobom sú v súčasnosti kontextualizované slovenské dejiny/dejiny Slovenska, napríklad v súvislosti s tzv. osmičkovými výročiami. Pritom je potrebné zdôrazniť, že ide o pripomínanie všeobecne akceptovaných historických medzníkov, ktoré zohrávajú významné miesto v slovenskom národnom príbehu. Chronologicky sú tieto rozprávania vkódované do rokov 1848, 1918, 1938, 1948, 1968. Popri týchto výročiach, boli v roku 2008 zviditeľnené aj iné, menej známe udalosti zapadajúce do schémy „významných osmičiek“. Napríklad pripomenutie bratislavskej sviečkovej manifestácie z roku 1988 súvisí s aktuálnymi snahami vyrovnávať sa s komunistickou minulosťou a s budovaním kultu odporu voči totalitnému režimu. Veľkolepé oslavy 145. výročia založenia Matice slovenskej potvrdzujú zas význam „národného“ kontextu v politike vlády.

Národný/nacionalistický panteón slovenských hrdinov a príbehov „národných dejín“ je do veľkej miery inštitucionalizovaný vo vyššie vymenovaných historických medzníkoch.³

¹ K tomu: LE GOFF, Jaques. *Paměť a dějiny*. Praha : Argo, 2007, s. 149.

² Pozri napr. LE GOFF, ref. 2, s 122; ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách Starověku*. Praha : Prostor, 2001, s. 43-44.

³ K slovenskej mýtotorbe pozri CHMEL, Rudolf. Takí sme? In: VÁŠÁRIOVÁ, Magda – PURCHLA, Jacek (eds.). *Kto sú Slováci? História, kultúra, identita*. Krakow : Medzinárodné centrum kultúry, 2006, s. 13-31;

Neustále prebiehajú diskusie o ich význame, pričom jednotlivé príbehy napr. o „maďarskom útlaku“, „boji za národné oslobodenie“ sa stali výraznými atribútmi slovenského nacionalistického kánonu. Predstavujú významné identifikačné schémy, prostredníctvom ktorých sa časť obyvateľstva orientuje v sieťach interkultúrnych vzťahov. Pravidelne reprodukovvané predstavy o minulosti sú súčasťou veľkých komplexov národných príbehov, ktoré sa postupne presadzovali aj na území súčasného Slovenska, ktoré je v nich kontextualizované ako „(slovenské) národné“. Množné číslo som pri tom použil z dôvodu, aby som sa vyhol predstave, že ide len o jedno veľké historické rozprávanie – ktoré je zároveň aj národnou ideológiou, resp. tzv. slovenským pohľadom. Práve naopak. Rád by som zdôraznil, že popri určitých zdanlivo konštantne vyznievajúcich schémach, ani predstavy o „národných dejinách“ a víziách budúcnosti nie sú statické, ale práve naopak, sú dynamické a neustále sa vyvíjajú.⁴

Návrat dejín?

V roku 1991 Jacques Rupnik pomenoval pojmom *return of history* proces, ktorý sa naplno rozvinul v krajinách východného bloku a priniesol so sebou opätovné prehodnocovanie minulosti. Charakterizoval ho ako návrat nacionalizmu do regiónu stredo-východnej Európy.⁵ Nacionalizmus v tomto čase navodil chýbajúcu spoločenskú kohéziu, opätovne sa stal jedným z najvýznamnejších legitimizačných atribútov dobových politických koncepcií, čo sa výrazne odrazilo aj v procese rekonštrukcie a dekonštrukcie minulosti.

Ako však upozorňuje Rogers Brubaker, nacionalizmu sa v post-socialistických krajinách darí práve kvôli jeho vysokej miere inštitucionalizácie už z obdobia pred rokom 1989.⁶ V tomto období predstavovalo významný element spojenie etnických/nacionálnych momentov s dominujúcou teóriou triedneho boja, čo je možné identifikovať napr. aj v naratívach o plebejskom pôvode Slovákov, ktoré zosobňuje aj známa metafora o „tisícročnej včele“. Slováci sú v tomto prípade kontextualizovaní ako anonymní hýbatelia dejín.⁷ Nacionálny princíp bol ako „pridaná hodnota“ kontinuálne reprodukovvaný oficiálnou politickou a

KREKOVIČ Eduard - MANNOVÁ, Elena – KREKOVIČOVÁ, Eva (eds.). *Mýty naše slovenské*. Bratislava : AEP 2005.

⁴ Na tomto mieste musím upozorniť, že z praktických dôvodov sa venujem len problematike slovenských naratív a nekonfrontujem ich s inými historickými naratívami, ktoré sa na Slovensku etablovali. V slovensko-maďarskom kontexte pozri: MICHELA, Miroslav. Pamäť, politika a Trianon. Kontextualizácia „nového začiatku“ v novodobých slovensko-maďarských vzťahoch In: *Slovanský prehľad*, 93, 2007, 4, s. 521-528. Pozri aj: GYÁNI, Gábor. *Relatív történelem*. Budapest : Typotex, 2007, s. 89-123.

⁵ RUPNIK, Jacques. *Jiná Evropa*. Praha : Prostor, 1992, s. 317-318.

⁶ BRUBAKER, Rogers. Nationhood and the national question in Soviet Union and post-Soviet Eurasia: An institutionalist account. In: *Theory and Society* 23, 1994, s. 47-78; FERENCOVÁ, Michaela. Od ľudu k národu: Vytváranie národnej kultúry v etnografickej produkcii v socialistickom Československu a Maďarsku. In: *Etnologické rozpravy*, 13, 2006, 2, s. 104-133. (on line: http://www.uet.sav.sk/download/ER_2006-2.pdf).

⁷ K reprezentácii slovenských dejín, ako dejín plebejských pozri: MINÁČ, Vladimír. *Dúchanie do pahrieb*. Bratislava : Smena, 1970.

kultúrnou líniou komunistickej strany. Naoko paradoxne, reprodukováný bol aj časťou neoficiálnych, ideologicky ambivalentných skupín obyvateľstva. Tie svoju ideológiu odvodzovali od protichodných – napr. konfesiónálne podmienených – tradícií, ktoré sa odrážali v konkurenčných historických naratívach, ako aj v rozdielnom pripomínaní minulosti – v reprodukcii tzv. kontra-pamätí.⁸ Následne sa už posilnenie nacionalistickej argumentácie nejaví ako niečo neobvyklé, či nové.

Začiatkom 90-tych rokov prebiehalo na Slovensku množstvo diskusií o histórii o slovensko-českých a slovensko-maďarských vzťahoch. Významným faktorom, vplývajúcim na tento *boom*, bola aj možnosť slobodnejšie sa venovať témam, ktoré boli dovtedy z rôznych dôvodov tabuizované, či obchádzané. Taktiež záujem ukotviť novú identitu štátu (vznik Slovenskej republiky), kolektívnu (posilňovanie slovenských nacionálnych elementov), ale aj individuálnu (rodinné ságy), v zmysle známeho výroku: *ak vieš odkiaľ prichádzaš – vieš kto vlastne si*. Tento proces sa prejavil v nevídanom rozmachu historickej a historizujúcej produkcie, ktorej častým *leitmotívom* bolo „vykopávanie právd“, či vyplňanie „bielych miest“.⁹ Zvýšený záujem bol badateľný na úrovniach masovokomunikačných prostriedkov, spomienkových udalostí, ale aj prostredníctvom „znovunachádzania“ a „znovuoživovania“ rodinných spomienok. Z tematického hľadiska došlo k zvýšeniu záujmu inštrumentalizovať dejiny Slovenska ako jedinečného príbehu histórie Slovákov a ich súčasného teritória, pričom ešte donedávna zdôrazňovaný československý kontext bol posunutý do úzadia, resp. vystriedalo ho „znovuobjavovanie“ uhorskej minulosti. Do veľkej miery došlo k oprášeniu tém a argumentov rezonujúcich v období rokov 1918-45. Nastal zvýšený záujem o koncepcie slovenských dejín/dejín Slovenska historikov Daniela Rapanta a Františka Hrušovského. Pritom charakteristickým znakom Hrušovského diela je odmietnutie uhorského aj československého historického kontextu a budovanie samostatného obrazu dejín Slovákov ako súvislej reťaze (trvajúcej až 1500 rokov), ktorej vyústením bolo vyhlásenie slovenskej štátnosti.¹⁰ Naproti tomu jeho súčasník a kritik Rapant sa pridrižoval názoru, že problematiku dejín Slovenska a Slovákov je potrebné zasadiť do širších súvislostí.¹¹ Popri revitalizácii týchto starších konceptov slovenských dejín, zároveň došlo k marginalizácii výsledkov tzv.

⁸ V kontexte slovensko-maďarských vzťahov aplikovala tento koncept: MANNOVÁ, Elena: Konštrukcia menšinovej identity v mestskom prostredí : Maďari v Komárne a Lučenci (1918-1938). In: SALNER, Peter – LUTHER, David (eds.). *Etnicita ako faktor polarizácie mestského spoločenstva v 20. storočí*. Bratislava : Ústav etnológie SAV, 2001, s. 111-140.

⁹ K tomu napr.: KREKOVÍČOVÁ, Eva. Identity a mýty novej štátnosti na Slovensku. (Náčrt slovenskej mytológie na prelome tisícročia). In: *Slovenský národopis* 50, 2002, 2, s. 147-170; FINDOR, Andrej. (De)Constructing National Myth. In: *Sociológia*, 34, 2002, 3, s. 195-208.

¹⁰ Hrušovský sám vnímal svoju prácu ako určitú „misiu“ voči protislovenskému zápasu, ktorý sa rozvinul v prvej ČSR. Cieľom tejto „misie“ bolo budovanie národnej identity, ktorá mala byť v súlade s potrebami nového štátu a ideológie, ktorej sa stal symbolom. Pozri napr. HRUŠOVSKÝ, František. *Slovenské dejiny*. Martin : Matica slovenská, 1940; Slovenská národná knižnica Archív literatúry a umenia, 102 F 18 Hrušovský František: Niekoľko poznámok pre recenzenta.

¹¹ K jeho dielu pozri: MARSINA, Richard (ed.). *Historik Daniel Rapant. Život a dielo (1897 – 1988 – 1997)*. Martin : Matica slovenská, 1998.

marxistickej historiografie spred roku 1989. Väčšina toho, čo bolo v tomto období napísané, získalo (sčasti aj oprávnené) nálepku ideologických fabrikátov – neobjektívnych dejín – nadiktovaných straníckymi aparátčikmi a ktoré sa pomerne v krátkom čase dostali mimo prevádzku. Naproti tomu sa začali budovať nové „objektívne“ dejiny, ktoré neznamenali len určité epistemologické a filozofické zmeny, ale boli spájané aj s „morálnou obnovou“ spoločnosti.¹² Dôsledkom tohto procesu odstraňovania a zabúdania je aj to, že pri neustálom hľadaní a pomenúvaní „bielych miest“, ktoré súvisia s mozaikovitým videním histórie, sa neraz opomínajú už hotové práce a vykopávajú sa tak už pootvorené dvere. Významným momentom v tomto procese bolo, že niektorí historici, tvoriaci v predrevolučnom aj porevolučnom období, boli označovaní ako „bolševickí historici“.

Porevolučná situácia v 90. rokoch so sebou priniesla aj väčšiu diverzifikáciu a polarizáciu historickej obce na Slovensku, čo sa prejavilo aj v konfliktoch o charakter „národných dejín“. Pre tieto diskusie boli charakteristické terminologické aj obsahové spory, ktoré do určitej miery korešpondovali so situáciou v slovenskom politickom živote a mali svoj odraz na celospoločenských úrovniach. Tieto diskusie sa však ešte odohrávali na „spoločnej“ platforme porevolučnej reflexie slovenskej historiografie, prostredníctvom verejných diskusií, či účasti na rôznych vedeckých a pamätných podujatiach.¹³ Napriek očividne rozdielnym pozíciám a názorom na interpretáciu dejín, existoval všeobecný záujem o odbornú diskusiu.

Najvýraznejším stretom, ktorý mal veľký ohlas aj zahraničím, sa stala tzv. kauza Ďurica, ktorú odštartovalo zavedenie novej didaktickej pomôcky, chronologickej príručky k dejinám Slovenska, z pera exilového historika Milana S. Ďuricu. Tento akt vyvolal na Slovensku, ale aj v zahraničí vlnu odporu, ktorej výsledkom bolo stiahnutie problematickej publikácie z vyučovacieho procesu, čo docielil až tlak z Bruselu.¹⁴ Počas tohto otvoreného a silne medializovaného konfliktu došlo k jednoznačnejšiemu vyhraneniu konkurenčných táborov. Svoje názory prezentovali pracovníci Historického ústavu SAV v otvorenom liste a podobne aj profesor Ďurica vo svojej odpovedi.¹⁵ Významný determinant v tomto konflikte predstavovala aj vtedajšia situácia v slovenskej politike a fakt, že vláda Vladimíra Mečiara aktívne podporovala nové pokusy rekonštruovať dejiny Slovenska.¹⁶ Významnú úlohu

¹² K tomu: NIEDERMÜLLER, Peter. Rethinking history: time, past and nation in post-socialism. In: *Focaal Tijdschrift voor Antropologie* Nr. 33/1999, s. 28.

¹³ Pozri napr. publikáciu: FANO, Štefan – BYSTRICKÝ, Valerián (eds.). *Pokus o politický a osobný profil Jozefa Tisu*. Bratislava : Historický ústav SAV, 1992.

¹⁴ Bližšie pozri Z protokolu jednání Evropského parlamentu. In: *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno 1997, s. 331-333; KAMENEC, Ivan. Fenomén Ďurica. Diskusia. In: *Kritika a kontext*, 1997, 2-3, s. 4-23.

¹⁵ Bližšie k tejto problematike: MANNOVÁ, Elena. Der Kampf um Geschichtslehrbücher in der Slowakei nach 1990. In: CORBEA-HOISIE, Andrei – JAWORSKI, Rudolf – SOMMER, Monika (eds). *Umbruch im östlichen Europa. Die nationale Wende und das kollektive Gedächtnis*. Innsbruck : Studien Verlag, 2004, s. 125-135; Okrúhly stôl: Slovensko a fenomén Ďurica. In: *Kritika & Kontext*, 1997, 2-3; FINDOR, Andrej. Národná identita ako naratívna konštrukcia. In: *Sociológia* 32, 2000, č. 1, s. 57-79.

¹⁶ Pozri napr. PODOBA, Juraj. Rejecting Green Velvet: Transition, Enviroment and Nationalism in Slovakia. In:

v týchto snahách zohrali exiloví historici, ktorí sa rozhodli angažovať v porevolučnom procese spoločenských zmien. Časť z nich pritom videla vo vzniku Slovenskej republiky aj určitú paralelu s obdobím rokov 1939-45. Na druhej strane bola zoradená časť historikov z vedeckých a pedagogických pracovísk zo Slovenska, ktorých postoj mal podporu aj vo viacerých významných vedeckých pracoviskách v zahraničí. Najaktívnejšia časť týchto ľudí bola, či už kvôli ich minulosti, alebo oveľa skôr kvôli neochote prijať tézy nových konkurentov, hanlivo označovaná za „boľševických historikov“. Z metodologického hľadiska išlo predovšetkým o konflikt súvisiaci so snahami o kanonizáciu radikálnej formy nacionalisticko-romantizujúceho diskurzu. Už počas tohto konfliktu sa vzájomné diskusie vedené so záujmom o výmenu názorov posúvali z úrovne bezprostrednej komunikácie *face-to-face* k sformovaniu dvoch paralelných platforiem, ktoré viac menej rezignovali na progresívnu diskusiu. Zároveň došlo k obojstrannému vytesňovaniu konkurenčných skupín z podujatí, budovaniu paralelných inštitúcií a vymedzovaniu vlastného akčného rádiusu. Samozrejme tieto procesy nemožno absolutizovať. Avšak v súčasnej dobe sme už svedkami toho, že k dotvoreniu takýchto paralelných – aj keď nie úplne odrezaných – inštitucionálnych svetov došlo. Dokonca sa vyprofilovali aj viaceré vzdelávacie, vedecké a kultúrne ustanovizne, ktoré sú stelesnením tohto bipolárneho obrazu, reprodukujúce vlastné veľké rozprávania o slovenských dejinách/dejinách Slovenska. Už aj v slovenskej žurnalistike sa stalo úzusom, že do väčšiny diskusií sú prizývaní zástupcovia obidvoch konkurujúcich si strán. Pritom je nutné doplniť, že práve médiá plnia v našej spoločnosti kľúčovú úlohu pri formovaní postojov obyvateľstva aj smerom k dejinám.¹⁷

Arénu slovenskej historiografie však nemožno striktno zužovať len na vyššie spomenuté dva známe prúdy, resp. predstavu dvoch stabilných ideologických pólov. Takéto videnie by bolo veľmi zjednodušujúce. Vyššie naznačené rozdelenie je však reálnym odrazom polarizácie historickej obce počas diskusií o charakter „národných dejín“.¹⁸ V posledných rokoch vyrástlo viacero mladých vedeckých pracovníkov, ktorí svoju produkciu nevzťahujú až tak striktno k vyššie naznačeným koncepcným rámcom, napriek tomu sa však postupne v rámci nich profilujú. Napriek tomu, že ani o slovenskej komunite historikov nemožno rozmýšľať len

BAKER, Suzan – JEHLICKA, Petr (eds.). *Dilemmas of Transition: The Environment, Democracy and Economic Reform in East Central Europe*. London : Frank Cass, 1998, s. 129-144.

¹⁷ K tomu pozri: PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Verejná mienka a politika. Historické vedomie slovenskej spoločnosti*. Bratislava : VEDA, 2006, s. 64.

¹⁸ Juraj Podoba identifikuje v rámci Slovenska tri zásadné tendencie v historiografii: nacionalistickú (kontinuita apogetického charakteru národných dejín), mainstreamovú (univerzity a iné vedecké inštitúcie, kultivácia apogetickej tradície, ale aj jej kritika) a sociálni historici (moderné metodologické východiská, kompatibilní so západnou historiografiou). PODOBA, Juraj. Národná identita a „Erinnerungspolitik“ v slovenskej historiografii: niekoľko kritických postrehov od „susedov“. In: *Historický časopis*, 52, 2004, 2, s. 266-268. Pozri tiež ostatné texty v citovanom čísle *Historického časopisu*, ako aj príspevky v našom časopise *Forum Historiae ŠEDIVÝ*, Juraj. Poučenie z krízového vývoja v stredovekej scholastike alebo esej o nás stredovekároch. In: http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2007/texty_1_2007/sedivy.pdf; HOLEC, Roman. Aké dejiny máme a aké potrebujeme. In: http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2007/texty_1_2007/holec.pdf.

v čierno-bielej dikcii, nedovolím si ešte stále hovoriť ani o jej príliš veľkej koncepcnej, metodologickej alebo generačnej pestrofarebnosti. Oneskorený vývoj slovenskej historiografie je úzko spätý aj s jej inštitucionalizáciou v prostredí so silným vplyvom štátnych ideológií,¹⁹ resp. neschopnosťou vymaniť sa z tohto postavenia, keďže následkom novembrových udalostí roku 1989, tento stav v podstate pominul.

V rámci slovenskej historiografie predstavuje podľa môjho názoru najväčšiu výzvu už spomenuté profesionálne „dobiehanie“ a stále prítomná a reprodukováaná nacionalistická paradigma v prístupe k dejinám. Nacionalistický kánon predstavuje zároveň aj jeden z najvplyvnejších celospoločenských determinantov. Striktne definuje „slovenské územie“, „kultúru“, „vlastnosti“, ale aj „povinnosti“. Jeho základom je idea kontinuity „národných dejín a priestoru“, ktorá vyúsťuje v národnej a štátnej samostatnosti. Napriek tomu, že hovorím o (jednom) nacionalistickom kánone, ktorého legitimita spočíva vo všeobecnej konsenze a rešpektovaní, v rámci neho je možné sledovať viacero prúdov, ktoré do veľkej miery nadväzujú na tézy etablované v období prvej polovice 20. storočia. V tomto smere, aj keď to už nie je pravidlom vo vedeckom diskurze, na úrovni verejných diskusií stále dominuje primordialistický pohľad na problematiku národa. Pritom jeden z najvplyvnejších súčasných autorov zaoberajúci sa teóriami nacionalizmu si dovoľil kategoricky vyhlásiť, že primordializmus je v súčasnosti už len „mŕtvym koňom“, ktorého autori píšuci o etnicite a nacionalizme stále bičujú, pritom žiadny seriózny vedec dnes nezastáva názor, ktorý sa s primordialistami rutinne spojuje (t. j. že národ, či etnická skupina, predstavuje primordiálnu – nemennú entitu), lebo nemá šancu obstáť vo vedeckej diskusii.²⁰ V diskusiách na Slovensku sa však ešte stále objavujú a reprodukovujú tézy o vyše tisícročnej prítomnosti „slovenského národa“ v regióne, čoho dôkazom sú aj snahy o opätovné zavedenie pojmu „starí Slováci“ v kontexte ranného stredoveku.²¹ Na tomto mieste však nebudem podrobnejšie analyzovať tento rozsiahly problém. Na vyššie spomenutú Brubakerovu argumentáciu a žiaľ ani na samotného autora, sa u nás do veľkej miery nereflektuje. Slovenská historiografia je ešte pomerne silno uzavretá do seba, na čo poukazuje aj stále pomerne nízka citovanosť zahraničných autorov a teoretikov, či miera participácie na zahraničných projektoch a výskumných teamoch. Autori venujúci sa problematike dejín Slovenska a Slovákov žijúci v zahraničí sú poväčšine považovaní len za akýchsi „nadšencov“ a „učňov“, ktorí nemajú šancu dostatočne dobre porozumieť slovenským reáliám.²² Aj tento stav považujem za jeden zo

¹⁹ KOVÁČ, Dušan. Popoluška slovenskej historiografie – vlastné dejiny. In: *Historický časopis*, 52, 2004, 2, s. 233-237.

²⁰ BRUBAKER, Rogers. Přehodnocení národní identity: národ jako instacionalizovaná forma, praktická kategorie, náhodilá událost. In: HROCH, Miroslav (ed.). *Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů*. Praha : SLON, 2003, s. 377.

²¹ www.strana-smer.sk/fileadmin/Dokumenty/stanoviskoslovenskychhistorikovarcheologovajazykovedcov.doc

²² Na takéto tendencie prednedávnom upozornili: HOLEC, Roman. „Krátke“ dejiny „dlhého“ storočia. In: *Historický časopis*, 55, 2007, 1, s. 75-95. Pozri tiež: ZAVACKÁ, Marína. „Nemám čas to čítať, musím sa učiť.“ K stavu vysokoškolskej výučby histórie na Slovensku. *Tamže*, s. 133-145.

zásadných determinantov reprodukcie slovenského nacionalistického kánonu ako „relevantnej“ platformy vo verejných, ale aj v odborných diskusiách.

Historická kultúra v znamení osmičiek

Termínom historická kultúra označil Jaques Le Goff vzťah medzi spoločnosťou a minulosťou,²³ ktorý zahrňuje široké pole vedeckých, ale aj verejných diskurzov. Ľubomír Lipták upozornil na tri roviny pamäti. Oficiálnu – ktorú prezentuje vládnucci systém a režim, vedeckú – ktorá je produktom vedeckého bádania a konštrukcií a súkromnú – ktorej reprodukcia je naviazaná na osobné zážitky. S týmito tromi rovinami sme konfrontovaní, aj keď sa zamýšľame nad miestom osmičkových výročí v slovenskej spoločnosti.

Rok 2008 označil slovenský premiér za rok posilňovania národnej identity. Prednedávnom toto svoje predsavzatie potvrdil: „*Snažíme sa účasťou na takýchto podujatiach dávať jasne najavo náš vzťah k slovenskej histórii. V takýchto veciach by mali ísť politici príkladom*“.²⁴ Prinajmenšom tak definoval líniu, na ktorej sa aj predstavitelia vlády budú aktivizovať v procese pripomínania a kanonizácie vybratých častí dejín (napr. formou masových osláv a sviatkov). Minulý rok bola v tomto duchu oslávená storočnica tragických udalostí v Černovej a v parlamente bol prijatý zákon o zásluhách Andreja Hlinku o slovenský národ a Slovenskú republiku. Významným politickým aktom bolo aj uctenie si Slovenského národného povstania, resp. fakt, že parlament potvrdil nedotknuteľnosť Benešových dekrétov. Na začiatku roka 2008 bola verejnosti predstavená informácia o Jurajovi Jánošíkovi, ako o veľkom vzore premiéra a jeho politickej strany, ale aj kauza súvisiaca s pomenovaním ranostredovekého obyvateľstva súčasného Slovenska ako „starých Slovákov“. Už za tradičné možno označiť súperenie o postavu Milana Rastislava Štefánika, ktorého si dlhodobo v slovenskej politike nárokujú skoro všetky politické strany.²⁵ Podobný záujem je aj o historické postavy svätcov Cyrila a Metoda. Už niekoľko rokov sa veľkému záujmu politikov teší aj postava Milana Hodžu, ktorého si „sprivatizovala“ najmä najsilnejšia strana bývalej vlády. Významným gestom v kontexte kanonizácie dejín Slovenska a Slovákov sú aj slová predsedu parlamentu Pavla Pašku: „...*magická osmička slovenských dejín, ktorá nás sprevádzala celou našou historickou cestou za národnou slobodou*“.²⁶ Pričom tento vysoký predstaviteľ štátu jednoznačne vyzdvihol národno-emancipačný interpretačný potenciál osmičkových výročí.

Vyššie naznačené poukazuje na zvýšený záujem politikov o inštrumentalizáciu historických

²³ LE GOFF, ref. 2, s. 137.

²⁴ <http://dnes.atlas.sk/slovensko/vlada-a-parlament/212323/fico-zapalil-vatru-zvrchovanosti->

²⁵ Pozri tiež: MACHO, Peter. Štefánik ako symbol a mýtus v historickom vývoji. In: *Slovenský národopis*, 49, 2001, 3, s. 314-327.

²⁶ <http://www.sme.sk/c/3902574/Original-Pittsburskej-dohody-je-na-Slovensku.html> (video)

udalostí a postáv. A v tomto smere sa opätovne vyjadrujú viacerí významní predstavitelia SR. Napríklad premiér Róbert Fico uviedol: „*Úcta k rozhodujúcim historickým udalostiam a osobnostiam patrí do výbavy každého moderného európskeho národa. Lebo iba to je cesta k budovaniu trvalej pamäti národa. Každá ľahostajnosť samých voči sebe, aj voči vlastným dejinám a osobnostiam sa národu vypomstí. Musíme budovať vzťah Slovákov k histórii, k slovenským historickým osobnostiam.*“²⁷ Prepája sa v nich politická agenda s občianskou a štátnou a reprodukuje sa v nich koncept jednoliatej komunity. Tematicky je zaujímavé prelínanie nacionálnych a štátotvorných, sociálnych, kresťanských, či antifašistických motívov, ktoré korešpondujú s politickou ideológiou konkrétnych politických zoskupení, ale zároveň neraz v sebe nesú aj konkurenčný náboj. Podobne ako to býva aj pri inej politickej agende, aj v týchto bodoch sa prejavila konkurencia a rivalita medzi jednotlivými subjektami, či už v línii koalícia – opozícia, ako aj v rámci spriaznených táborov.²⁸

Okrem kolektívneho spomínania, napríklad prostredníctvom osláv hrdinov a nadčasových skutkov, je v súčasnej dobe prítomná ešte jedna tendencia. Tou je zabúdanie. Tak ako niektoré historické fenomény inštrumentalizáciou získavajú na aktuálnosti, iné na nej zas strácajú. V tomto smere sa do obzvlášť schizofrenického postavenia dostal Ústav pamäti národa (ÚPN), ktorý prednedávnom oslávil prvých päť rokov existencie. V poslednej dobe práve z tých strán, ktoré neustále zdôrazňujú potrebu vyrovnat' sa s komunistickou minulosťou a snažia sa oživovať a inštitucionálne upevňovať kolektívne spomínanie, posilňovať nacionálnu identitu, sa ozývajú zásadné hlasy označujúce prácu ÚPN za zbytočnú, drahú a neprofesionálnu.²⁹ Inštitúcia, ktorá vlastne už vznikla ako určité politikum, tak musí niesť tento kríž a neustále obhajovať svoj význam a existenciu.

Politické objednávky voči historiografii, ktoré sa na Slovensku sformovali, sa neodrazili len na úrovni spolitizovaných výrokov o dejinách. Do týchto diskusií sa zapojila aj časť vedeckej a intelektuálnej obce. Využili tak ponúknutý priestor na prezentáciu vlastných názorov na konkrétnu predstavu o koncepcii slovenských dejín/dejín Slovenska. Zviditeľnili sa platformy, ktoré buď svojím odborným stanoviskom vlastne legitimizovali a podporovali snahy (vládných aj opozičných) politikov o kanonizáciu minulosti. Alebo naopak, kritizovali ich ako nevhodnú politickú hru s minulosťou. Pričom sa vlastne potvrdilo, že aj po vyše desiatich rokoch po „kauze Ďurica“, platí základná bipolárna schéma rozdelenia historickej obce na Slovensku. Zároveň z odborných aj verejných diskusií vyplynulo, že došlo

²⁷ <http://dnes.atlas.sk/slovensko/vlada-a-parlament/212323/fico-zapalil-vatru-zvrchovanosti->

²⁸ Zaujímavý príklad tvorí kauza „Lex Hlinka“, kde sa to prejavilo v rozdielnych návrhoch znenia zákona, resp. v samotnom hlasovaní o tomto zákone. Ďalším príkladom boli tohoročné oslavy M. R. Štefánika na Bradle, ktoré si v podstate „privlastnila“ najsilnejšia koalíčná strana, za čo ich neminula kritika z koalíčného aj z opozičného tábora.

²⁹ K tomu pozri výzvy partnerských inštitúcií proti snahám o zrušenie ÚPN: <http://www.upn.gov.sk/aktuality/reakcie-k-navrhu-na-zrusenie-upn/>

k posilneniu platformy, pre ktorú je charakteristická nacionalistická kontextualizácia dejín a „mlčiacej väčšiny“ (zo strany tzv. mainstreamových a časti mladých historikov), ktorá sa otvorenej diskusii na kontroverzné témy skôr vyhýba. Túto tendenciu potvrdzuje aj neustále reprodukovanie už obohraných tém, otázok a interpretačných schém, ktoré zásadne neposúvajú historické myslenie na Slovensku, len potvrdzujú a konzervujú vzniknuté napätie.

V súčasnosti došlo k opätovnému zvýrazneniu dlhodobo diskutovaných tém z prvej polovice 90. rokov, ktoré nerozdeľujú len historikov, ale majú významný vplyv aj na diferenciáciu slovenskej spoločnosti. Už diskusie o význame a mieste tragédie v Černovej a osoby Andreja Hlinku vyvolali vážny koncepčný stret v rámci slovenskej historiografie, ktorý získal aj veľký ohlas v slovenských médiách. Dokonca vznikli dva vzájomne si konkurujúce dokumenty sformulované vo forme petícií. Odrážajú rozdielne názory na kanonizáciu Andreja Hlinku, formou zákona o jeho zásluhách. Tieto dve platformy však dostatočne nereprezentujú celé názorové spektrum na Slovensku. Historici podporujúci kanonizáciu Hlinku, poväčšine členovia Historického odboru Matice slovenskej, zdôraznili jeho význam v kontexte národných dejín Slovákov a liberálnejšia platforma (opätovne označovaná prívlastkom „bolševická“, resp. „židobolševická“) upozorňovala na jeho politickú kontraverznosť a škodlivosť podobných politických hier s históriou.³⁰ K ukončeniu tejto kauzy nakoniec prispeli zmeny v samotnom znení návrhu zákona, jeho prijatie slovenským parlamentom a možno aj rezignácia aktivistov, ktorí diskusiu udržiavali pri živote. Je však prinajmenšom otázne, aký bude mať takáto forma kanonizácie vybraných osobností z histórie vplyv na formovanie historickej kultúry na Slovensku. Ostane aj naďalej jej formovanie podriadené stranickým direktívam, tak ako to bolo počas dvoch totalitných režimov, ktoré na Slovensku existovali v 20. storočí? Alebo je to vec interpretácií historikov, či nejakej formy všeobecného konsenzu obyvateľov? Nemyslím si, že na dejiny a ich interpretáciu si môžu robiť nárok výlučne len historici a iní odborníci. Nie je však anachronizmom, keď ešte aj v súčasnej dobe udáva smer politický establishment, ktorý má – či chceme alebo nechceme – oveľa zásadnejší vplyv na formovanie historickej kultúry na Slovensku, ako intelektuálne elity, ktoré sa dlhodobo vo svojom výskume venujú práve témam historickým?

Ani po dlhšom období od pádu totality sa nepodarilo na Slovensku docieľiť nejakú formu verejného konsenzu, v rámci ktorého by došlo k oddeleniu vedeckých diskusií od ideologickej propagandy. Alebo je tým konsenzom nezáujem a mlčanie verejnosti? Tento stav nepochybne súvisí aj s určitou celospoločenskou skepsou voči kvalitám slovenských profesionálnych historikov, ktorí sú ešte stále považovaní skôr za zástupcov určitých ideologických záujmov

³⁰ *Nedovoľme návrat štátnej propagandy* In: <http://www.changenet.sk/?section=kampane&x=306587>; *Stanovisko slovenských historikov k osobnosti Andreja Hlinku* In: <http://blog.ruzomberok.eu/stanovisko-slovenskych-historikov-k-osobnosti-andreja-hlinku/>; *Odporcovia všetkého slovenského* In: <http://pospolitost.wordpress.com/2007/10/13/odporcovia-vsetkeho-slovenskeho/>

ako za odborných garantov. V tomto smere sa historická obec profiluje aj na verejnosti, keďže k jej zviditeľneniu dochádza najmä prostredníctvom rôznych ideologicky prezentovaných káuz so silným emocionálnym nábojom. Avšak v nich sa do veľkej miery len dookola opakujú tie isté argumenty a interpretačné vzorce, ktoré sa niekedy už viac podobajú mytologickým naráciám a zaklínadlám, ako snahám o racionálnu rekonštrukciu minulosti.

Na druhej strane sa tiež zdá, že v slovenskej spoločnosti absentuje záujem o iné témy. Dochádza k postupnej strate záujmu o dejiny a popri tom aj k zužovaniu a zjednodušovaniu ponúkaných interpretácií. V tomto kontexte je stále badateľný relatívne vysoký záujem o dejiny Slovenska 1938-45. V slovenskej historickej kultúre sa silne etablovala téza, že dejiny smerujú k slovenskej samostatnosti a štátnosti. Kládie sa dôraz predovšetkým na „teritórium“ a „národ“ („národné teritórium“) a interpretácie sú späté s predstavou lineárnych dejín. Postupne dochádza k budovaniu pozitívnejších postojov k totalitnému štátu, ktorý mimochodom vylúčil zo spoločnosti, okradol a vysťahoval tisíce židovských obyvateľov.³¹ Zhrnúť všetky faktory, ktoré tomuto procesu napomáhajú si na tomto mieste netrúfam; avšak v kontexte predmetu mojej úvahy zohrávajú úlohu aj názory viacerých vedcov, politikov, či významného predstaviteľa cirkevnej hierarchie.³² Rád by som tiež upozornil na tézu o oddelení štátu resp. (slovenskej) štátnosti a režimu (jeho konkrétnej podoby počas Slovenskej republiky 1939-1945), ktorá začína mať na Slovensku pomerne veľký ohlas. Takéto videnie, ktoré je zároveň silným morálnym relativizmom, smeruje ku konsenzuálnemu znižovaniu konkrétnej miery zodpovednosti. Zároveň podporuje tézy o kontinuite vtedajšieho štátu so súčasnou Slovenskou republikou. Aj v takejto komplikovanej téme, ktorá v sebe zahŕňa viacero naozaj ťažkých morálnych otázok, ide žiaľ diskusia ruka v ruku s reprodukciou nacionalistického kánonu. Naproti tomu, napr. pripomínanie si vzniku Československa či ukončenia 2. svetovej vojny, vzbudzujú v slovenskej spoločnosti a politike už len minimálny – skôr formálny – záujem. Oveľa väčšiemu záujmu verejnosti sa tešia „fakty“ o existencii Xeny - Bojovnice a iných produktov moderného televízneho marketingu. Otázkou je však aj to, do akej miery sa samotní historici zaujímajú o výsledky práce svojich kolegov...

Aké dejiny? Akí historici?

Napriek vyššie povedanému, už aj fakt, že sa o histórii a historiografii v poslednej dobe pomerne veľa diskutuje aj v masových médiách, považujem za veľké pozitívum. Nielen z hľadiska svojej profesijnej ješitnosti, ale aj z toho dôvodu, že len polemiky podobného, povedzme až „spoločensky záväzného“ charakteru oslovujú aj širšie vrstvy obyvateľstva, ktoré má tak možnosť popri všetkých emocionálnych kontextoch týchto diskusií oboznámiť

³¹ Na tento trend upozorňujú aj najnovšie výskumy: PEKŇÍK, ref. 18, s. 29-35.

³² Reakciou na tento trend je napr. aj petičná akcia pod názvom *Nechceme sa prizerat'*. Pozri: <http://www.changenet.sk/?section=kampane&x=351653&act=list>

sa aj s rôznymi kontextami diskutovanej problematiky. Žiaľ, historici sú v nich často zvyrazňovaní, len ako legitimizátori určitých ideologických pozícií v primitívnej schéme *pro versus proti*. V médiách sú odprezentovaní ako odborníci, potvrdzujúci alebo popierajúci predmet diskusie. V takejto jednoduchej dikcii sú im kladené aj otázky v rozhovoroch, čo tiež súvisí so všeobecne nízkou historickou gramotnosťou obyvateľstva.

Aj v súčasnosti sú preto stále tak populárne a úderné argumenty o „debolševizácii“ dejín. Nie je však oveľa aktuálnejšie hovoriť o profesionalizácii, dobiehaní, diskusií, polemike, kritike, či spolupráci? Akokoľvek sa týmto smerom aj profesionálna historiografia uberá, zdá sa mi, že určité determinanty stále prítomné v slovenskom prostredí, tento posun brzdia, či dokonca negujú. Ako upozornil profesor Holec: „*predtým sa nemohlo a až teraz sa nedvojak zisťuje, že sa nevie*“.³³ Paradoxne, keď sa súčasná historiografia už nerozvíja v okovách totality, jej spoločenský status sa akoby opticky znižoval a zaostal len na úrovni súdov potvrdzujúcich alebo vyvracajúcich aktuálne politické otázky. Jedným zo signálov upozorňujúcich na tento stav je aj to, že do diskusií (na historické témy) sú častokrát za úplne legitímnych partnerov priradení politici. Avšak problém nevidím v otázke, či sa historik môže/má vyjadrovať aj k problémom súčasnosti a politik zas na margo minulosti. Tento trend chápem ako prirodzený. Historikov dnes nie je možné považovať za akýchsi strážcov, či zvestovateľov „čistých“, „jediných“, „objektívnych“ právd o dejinách, na ktoré vlastní akési výsostné práva. Historici by sa nemali snažiť o „vyvlastnenie minulosti“, čo by možno naoko zvýšilo ich spoločenský status, ale podobne ako aj iní intelektuáli, mali by svoj záujem obrátiť aj smerom k súčasnosti, keďže tá výrazne determinuje ich prácu.³⁴ Historik je produktom spoločnosti a jeho dielo odráža dobu, v ktorej vzniklo. Preto je potrebné, aby si bol tejto pozície vedomý a reflektoval na ňu aj vo svojej práci. Aké je teda miesto historika v tejto komplikovanej spleti ideológií, vlastných a iných spoločensko-kultúrnych determinantov a zároveň aj vedeckých ambícií?

Významný vklad do diskusie o relativizácii dejín predstavuje tzv. skúška Holocaustom, ako boli nazvané pokusy Haydena Whita vedecky sa vyrovnáť s vlastnými metodologickými závermi v kontexte výskumu historických narácií.³⁵ V diskusiách o relatívnosti historického poznania sa myšlienka práva na vlastný názor dostáva na oko do konfliktu s výsledkami vedy. Dôvodom tohto je, že matematické znamienko rovnosti je vkladané medzi produkty (výroky) rozličnej výpovednej hodnoty. Tento problém býva očividný napríklad v diskusiách

³³ HOLEC, Roman. Historik a peniaze (Alebo podiel peňazí na poľudštení historika). In: *Historický časopis*, 51, 2002, 1, s. 24.

³⁴ Pozri napr. aj CARR, Edward Hallet. *Mi a történelem?* Budapest : Osiris, 1995, s. 34. „*Dobrá historická práca vznikne práve vtedy, ak je obraz minulosti vytvorený historikom, osvetlený znalosťou súčasných problémov.*“

³⁵ Pozri: DINTENFASS, Michael. Truth's Other: Ethics, the History of the Holocaust, and Historiographical Theory after the Linguistic Turn. In: *History and Theory*, 39, 2000, 1, s. 1-20; GYÁNI, ref. 4, s. 14-18; ŠUCH, Juraj. Hayden White, Metahistória a písanie o minulosti. In: *Historický časopis*, 51, 2003, 4, s. 680-684.

pamätníkov s historikmi, kde sú osobné názory konfrontované s vedeckou analýzou. Pritom, aj vo vedeckých diskusiách neraz absentuje a bagatelizuje metodologický rozmer otázky.

Pritom práve z diskusií o relativizácii Holokaustu vyplynulo, že výsledok sa nemusí javiť len v polárnych vzťahoch (objektívny – subjektívny, faktuálny – fiktívny, história – mýtus). Spomenuté diskusie upriamili pozornosť aj na otázku morálneho rozmeru práce historikov, resp. historiografie, ktoré sa vždy odrážajú v ich aktivitách a spisbe. Historik prostredníctvom svojej práce vyslovuje množstvo hodnotových súdov, avšak mal by si dať veľký pozor na ich prenášanie z minulosti do súčasných kontextov (čo však od neho býva často žiadané). Oveľa skôr by mala byť pre jeho pozíciu charakteristická pozícia konštruktéra vybraných zápletiok z minulosti, ktoré následne robí pochopiteľnými.³⁶ Nemal by sa zbavovať svojej vedeckej (intelektuálnej) autonómie, ale ani zodpovednosti. Práve naopak, je potrebné aby participoval na celospoločenských diskusiách, nie však v pozícii sudcu v obore dejín, či akéhosi novodobého veľtca v duchu hesla *Historia Magistra Vitae*.

Otázkou však aj naďalej ostáva, kde je hranica korektného vedeckého diskurzu historikov a intelektuálov a kde je ich miesto v súčasnej spoločnosti? Determinuje ho niečo univerzálne? Alebo ide skôr o produkt ľudí, ktorého hranice sú namiesto predstavy objektívneho určené kolektívnym konsenzom? Preto by som rád zdôraznil význam kontrolných mechanizmov, ktoré sa vygenerovali v danom spoločenstve. Nepredstavuje významný determinant kvality práve schopnosť komunity vyrovnáť sa s nastolenými diskusiami? Pravidlá korektnosti sú do veľkej miery vecou konsenzu ktorý v danej komunite funguje. Z tohto pohľadu je významným atribútom diskusií o dejinách okrem úrovne sebareflexie autora, či jeho odborného vzdelania, aj spätná väzba, ktorú výsledky jeho práce dostávajú od širšej intelektuálnej komunity. A práve v tom vidím významné profesionálne povinnosti historikov voči spoločnosti, v ktorej žijú.³⁷

Mgr. Miroslav Michela, PhD. je vedeckým pracovníkom Historického ústavu SAV a šéfredaktorom časopisu Forum Historia. Zaoberá sa dejinami Slovenska v 20. storočí a slovensko-maďarskými vzťahmi.

Bližšie informácie o autorovi: http://www.history.sav.sk/cv/michela_miroslav.pdf

³⁶ VEYNE, Paul. *Ako písať o dejinách*. Bratislava : Chronos, 1998, s. 57.

³⁷ LIPSTADTOVÁ, Deborah. *Popírání holocaustu: Silící útok na pravdu a paměť*. Praha – Litomyšl : Paseka, 2001. Na Slovensku sú však takéto diskusie skôr ojedinelé a často sa stáva, že sa v nich prejavia aj určité osobné antipatie. Pozri polemiky v starších číslach *Historického časopisu*, tiež napr.: KAMENEC, Ivan. Kde sú hranice polemických diskusií a elementárnej slušnosti. In: *Historický časopis*, 55, 2007, 1, s. 201-206. Ako pozitívum však treba uviesť, že väčšina z týchto historických polemík sa dostala aj na stránky dennej tlače.